

ТАКСОНОМИЯ НА ДУМИТЕ В ТРИ РУСКИ ГРАМАТИКИ ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК

Константин Куцаров
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

TAXONOMY OF WORDS IN THREE RUSSIAN GRAMMARS FROM THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Konstantin Kutsarov
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The aim of the scientific research is to present and analyze the findings of three Russian linguists from the first half of the 19th century on a fundamental problem, related to the parts of speech. In the course of the study it was found that during this period in Russian philological science there was a purposeful research effort to update and modernize the „sacred“ hitherto eight-member division model of Aristarchus. The most valuable thing is that the three authors of grammars choose different taxonomic criteria, leading to different classifications according to the number and composition of the parts of speech.

Key words: parts of speech, classification criteria, morphological criterion, Al. Hr. Vostokov, V. Gr. Belinski, G. P. Pavski

Целта на научното съобщение е да представи и да анализира търсенията на трима руски книжовници в светлината на фундаменталния проблем за частите на речта. Ал. Востоков, В. Белински и Г. Павски живеят и творят през първата половина на XIX век, когато специалистите по езика правят опити да разчупят и да актуализират сакралната до онова време осемчленна подялба на Аристарх, властваща като матрица в продължение на близо двадесет века.¹ Подборът ни

---

¹ Припомняме, че през II в. пр. н. е. гениалният книжовник от Александрийската граматическа школа, опирайки се на строги и ясни морфологични критерии, обособява следните осем класа думи: име, глагол, причастие, член, местоимение, предлог, наречие, съюз.

на автори на граматика е обусловен освен от хронологическата близост на разработките, но също и от факта, че те представят три коренно различни подхода към членението на думите.

Първата руска граматика от разглеждания период принадлежи на **Александър Христофорович Востоков (1781 – 1864)** – филолог и поет от балто-немски произход, роден в Аренсбург (днешна Естония), чието истинско име е Александър-Волдемар Остенек. Същият е известен в историята на лингвистичната наука като основоположник на сравнителното славянско езикознание в Русия.

В неговата „Русская грамматика“ (Востоков 1831) „разредите думи“ (т.е. частите на речта – К. К.) отново са осем:

I. Съществително име	V. Наречие
II. Прилагателно име	VI. Предлог
III. Местоимение	VII. Съюз
IV. Глагол	VIII. Междуметие

(вж. Востоков 1831: 4).

„Разредите думи се различават едни от други по свойствените за тях окончания“ (пак там: 6).² В пълно съзвучие с тезата Востоков допълва, че „окончания се наричат тези последни букви, посредством които думата принадлежи към някой разред“ (пак там: 5). Следва да отбележим, че за първи път срещаме толкова категорично деклариран приоритет на морфологичния критерий при диференцирането на частите на речта, след като се знае формообразуващата функция на флективната морфема и изразяването от нея на граматично значение. Заключение на Востоков е изключително проницателно, макар до него той да достига по-скоро умозрително, а не професионално, като се имат предвид неточните му разбирания на редица места в граматиката за видовете морфемии, включително и за окончанията.

В таксономията откриваме иновативни решения. Автономен е вече статутът на прилагателното име като част на речта (всъщност в руското езикознание това е така още при Греч (вж. Греч 1827), като към прилагателните са включени още числителните „количествени“ (бройни – К. К.) и „поредни“ (редни – К. К.) (вж. Востоков 1831: 70 – 72). Най-съществената новост е отсъствието на причастието, без да е налице аргументация. Предложената дефиниция, че „причастието е име прилагателно, от глагол произведено, означаващо *времето* на действието или състоянието, сегашно или минало“ (Востоков 1831: 107), на практика не казва нищо ново дори и за онова време. Остава

---

² Преводите от руски език в това научно съчинение са мои – К. К.

загадка и обстоятелството, че тези думи се разглеждат в главата за глагола. Единствено курсивът на граматическия термин „време“ в определението като че ли акцентира върху по-силната вербалност на причастните форми. Да не забравяме обаче, че за Востоков детерминиращи частите на речта са техните окончания, а окончанията на причастията са в релация по-скоро с прилагателните имена. По подобен начин стои неизяснен и статутът на местоимението като част на речта. В лаконичната дефиниция за него като единствен инвариантен признак за шестте вида местоимения е изтъкната заместващата им именна функция (вж. Востоков 1831: 89). Най-екзотично може би е определението за междуметието. То представя „разред думи, употребявани вместо глагола (подч. мое – К. К.), за неволно изразяване на чувства и за звукоподражание“ (Востоков 1831: 219).

Най-значим принос в „Русская грамматика“ на Востоков има разделът за синтаксиса („о словосочиненіи“). С удивителна простота и краткост са описани основните понятия. Така например „реч е съединение от думи, изразяващи *мисли въобще*. Но когато речта се ограничава за изразяване на *една мисъл*, тогава тя се нарича *изречение*“ (Востоков 1831: 222). Всяко изречение е съставено от две части, подлог и сказуемо, представени от съществително име и глагол, като между тях трябва да има връзка. Към подлога и сказуемото се присъединяват съответно „определителни и допълнителни думи“ (вж. пак там: 222 – 224). По-нататък следва подробно описание на релацията и субординацията между познатите ни части на речта в рамките на изречението. Така изложението на Востоков прави голяма крачка напред не само по отношение на теорията за членението на изречението. За нас по-важното е, че типовете лексеми вече са характеризирани и в синтагматичен аспект. На практика, без да е търсено целенасочено, в разглежданата граматика класовете думи са представени и в морфологичната, и в синтактичната си функционалност, с което уникалността на граматическия им профил е много по-изчистена.

Вероятно на немного хора е известно, че в наследството на великия руски литературен критик и мислител **Висарион Григориевич Белински (1811 – 1848)** преобладават трудовете с лингвистична тематика. В тяхното число включваме и забележителна системна граматика. Филологът е познавал езиковедската продукция на съвременниците си и неведнъж е вземал отношение по проблемите. Интересно е например да се отбележи, че Белински цени Фатер, Востоков, особено Павски, а Греч счита за обикновен (макар и нелош) компилатор. Сравнявайки граматиките на Греч и Востоков, литературният критик

заклучава, че принципно те са напълно противоположни (за подробности вж. Лоя 1936: 25).

Споменахме, че Белински е автор и на системна граматика. Пълното ѝ название е „Основания русской грамматики для первоначального обучения“ (Белински 1837). Заглавието подсказва скромни цели на едно школко пособие, но в действителност това е оригинален и зрял лингвистичен труд. Може би неслучайно граматиката не е срещнала одобрението на просветните началници и не е била въведена като официален учебник в образованието, тъй като в същността си това е задълбочен научен анализ, написан на популярен език.

Подходът на Белински в изследването е логико-философски, очевидно повлиян от теорията за всеобщата граматика. Той говори за езика като неразривна част от мисленето на човека, а науката, изучаваща думите и езика, нарича граматика. Философска е и гледната точка на автора при класифицирането на лексемите. Най-общо той ги разделя на *части на речта* и на *частици* според „свойствата“ на изразяваните от тях понятия и според „назначението“ си.

За Белински „част на речта е отдел или разред от цял род думи, изразяващи известен кръг еднородни понятия“. Той дава пример с лексемите *човек, дърво, перо, ръка*, които обозначават различни понятия, но общото (инвариантното) при тях е „назоваването“ на „предмети“, съществуващи в природата, затова са от една част на речта. Така е и при *добър, голям, червен, силен*, обединени от способността да изразяват „качества“, присъщи на предметите, затова са друга част на речта. Съответно *чета, говоря, ходя* не са нито названия, нито качества, а „действия“, затова формират трети разред думи, различен от предишните. Частици при Белински пък са „такива отдели или разреци думи, които не изразяват самостоятелно никакви понятия, а служат само за изразяване на различни отношения между думите, изразяващи понятия“ (Белински 1837: гл. III, т. 11).

След това е изведена иновативната за времето констатация, че „броят на частите на речта и на частиците не е еднакъв във всички езици“, макар да се прави уговорката, че „някои части на речта са задължително условие за всеки език“, което също е вярно. Последните авторът квалифицира като *основни* или *елементарни* (вж. пак там: т. 12). За да ги посочи, Белински, придържайки се към философския си подход при анализа на езика, разглежда основните сегменти на човешката мисъл (съждение), а те са три: *предмет, качество* на предмета и *връзката* между тях. Именно те формират и *логическото изречение*. Логическото изречение от своя страна също се състои от три час-

ти – *подлог*, *сказуемо* и *връзка*, като според Белински отгук следва и главните части на речта да са три. Подлогът в речта се представя от *име*, назоваващо предмета. Сказуемото е дума за качество, „определяща предметите от видимия и умствения свят“, квалифицирана от автора като *определителна* дума или *прилагателно* (вж. Белински 1837: гл. III, т. 20). Връзката пък се представя от спомагателния глагол *быть*, „изразяващ без помощта на други части на речта понятие за съществуване или битност на предметите във времето“ (пак там: т. 21). Макар тези три типа лексеми да са достатъчни да изразят всички възможни съждения на човешкия ум, Белински отбелязва, че във всички езици частите на речта са повече, тъй като подлогът и сказуемото могат да бъдат представени от повече от една дума.

Така например в руския език подлогът може да се замести от „особена част на речта“ – *местоимение*. Сказуемото пък може да се изрази още от „съвкупен глагол“ (пак там: т. 24). Той е характеризан от Белински по този начин, тъй като съдържа в себе си както „определителност“ (т.е. атрибутивен признак – К. К.), така и способност за връзка (т.е. предикативност – К. К.). Ясно е, че от съвременна гледна точка под „съвкупен глагол“ авторът е имал предвид пълнозначен личен (финитен) глагол. Даден е примерът *Птицата лети* = *Птицата е летяща*. Белински посочва още, че определителната част на речта служи „за определяне на предметите (имената) по техните *качества, свойства, количества, принадлежност и действия*“, като в приведените примери откриваме прилагателни имена (*добър човек*), числителни имена (*трети ден*) и причастия (*бягащи деца*) (Белински 1837: гл. III, т. 25). Тук като „особено подразделение“ в рамките на думите признаци е добавено и *наречието*, „определящо не предмети (*имена*), а действия (*глаголи*)“ или „служещо понякога и за усиление на определението, например *много силен*...“ (пак там: т. 25).

За Белински „частици на речта“ са *предлогът* и *съюзът*, отличаващи се с неспособност да сигнализират понятия и „служещи за изразяване на различни отношения между частите на речта, съставлящи съждението (изречението)...“ (пак там: т. 26). В заключение видният филолог извежда шест класа думи в руския език, от които четири са части на речта и две са частици на речта:

- 1) Име;
- 2) Местоимение;
- 3) Глагол;
- 4) Определителна дума;

- 5) Предлог;
- 6) Съюз

(вж. Белински 1837: гл. III, т. 27).

Прави впечатление отделянето на глагола като автономна част на речта, въпреки че Белински правилно го третира като определителна дума, т.е. дума признак. Очевидно тук влияние оказва способността на глагола за директна връзка с името, чрез която те изразяват съждение (изречение).

В цялата тази глава, посветена на практика на класификацията на думите, не се споменава нищо за числителни имена и причастия. За тях се говори чак в четвъртата глава на граматиката, занимаваща се със „значенията и частните свойства на частите на речта“. Белински обособява числителните и причастията в подкласове в рамките на определителните думи заедно с прилагателните имена, наречието и деепричастието. Едва в следващата пета глава, озаглавена „За изменението на частите на речта“, вече детайлно са описани парадигматичните свойства на думите. Граматичният им облик обаче за това изследване се оказва с маргинална стойност при класифицирането на лексемите в руския език.

Обемна граматика през този период пише и представител на руското духовенство – **Герасим Петрович Павски (1787 – 1863)**. В историята на руската филологическа наука авторът е известен повече с преводите си на Библията и с учебника си по еврейски език (бил е професор по иврит и по богословие в Петербургския университет), но в никакъв случай не трябва да бъдат подценявани „Филологическите наблюдения над составом русского языка“ в три тома (вж. Павски 1842).

Павски е поредният руски книжовник с особен подход към принципите за членението на думите. Въпреки началната теза, че разделението на лексемите на осем типа при старогръцките и латинските граматични е традиционно и против него „нищо основателно не може да се каже“, духовникът отбелязва, че „не е лошо да се покаже на какво то се основава, както и да се намери порядъкът на частите на речта, съобразен най-вече с хода на човешката мисъл“ (Павски 1842: 5 – 6). Оттук разбираме, че и тази класификация ще изхожда от логико-философска гледна точка, нещо повече – ще се опира на генеалогията на явлението език.

Според Павски първите думи, изречени от човека, са „под влиянието на природата и се управляват от сляпата чувственост“, като обикновено са еднакви или са сходни в повечето езици (вж. Павски 1842: 6). Това са инстинктивни (*ах, ох, ой*), звукоподражателни (*бе,*

му, шу) или неволни звуци, съставени най-често от устнени, устненозъбни и „езични“ съгласни плюс гласен звук (*ба, ва, па, ма, дя, тя*). Тази група лексеми в езикознанието се категоризира с наименованието *междуметия*.

Следващата категория думи в стълбицата на човешкото мислене, а съответно и в йерархията на езика са *имената*, „изобразяващи понятия“. Сред тях фундаментално значение имат лексемите *аз, ти* и *той*. „Първото име е *аз*, с което мислещото същество назовава себе си в отличие от всичко обкръжаващо го в природата; второто след него е *ти*, т.е. най-близкото *не -аз*; третото е *той*, т.е. по-отдалеченото *не -аз*“ (Павски 1842: 7). Именно на тези три разреда имена (т.е. на трите лица на граматичната категория лице – К. К.) според Павски се подчинява цялата именна система. Логично е назоваването им в граматиките като *местоимения* за автора да не е съвсем точно (пак там: 8). Най-обстоятелствен е третият разред, „тъй като включва в себе си всички възможни лица и вещи освен *аз* и *ти* и даже техните качества“ (пак там: 7), и той също се разделя на три според родова диференциация (*той, тя, то*). В рамките на третия разред влизат типовете лексеми: *съществително име*, което „постоянно и определено именува *същности*“; *прилагателно име*, „което може да се прилага към същности от всички лица и от всичките три рода“; *числително име* (вж. пак там: 8). Трябва да отбележим обособяването на числителното име в системата – обстоятелство, което никак не се вписва в лингвистичните порядки на времето. За съжаление обаче, аргументи в подкрепа на стореното по-скоро липсват. Павски представя числителното име като „изобразяващо (преводът е дословен – К. К.) *числото* и *количеството* на вещите“, като по някои свои качества то е близко с местоименията, а по други е в родство със съществителните и с прилагателните имена (вж. Павски 1842: 8).

Третата група думи е свързана с „изобразяването на мислите“. В нея са включени четири типа лексеми, обединени от глаголната си основа. Според Павски *глаголът* заема главно място в човешкия език, тъй като чрез него се „изразява присъдата на ума дали принадлежи, или не принадлежи дадено качество на определено лице или вещь“ (Павски 1842: 10). В съпоставка с групата на имената са отличени свойствата му да изразява едновременно и действието, и действащото лице, да изразява времето и пространството на действието, както и невъзможността да изразява категорията род. С тези свои признаци глаголът е в „пълния си вид“. Когато загуби личните си форми обаче, по своята функционалност той се доближава до съществителните имена (дадени са за пример форми на отглаголно съществително и на

неопределително наклонение – инфинитив), до прилагателните имена (при формите на причастията) и до наречията (при деепричастието). За съжаление, в тази субкласификация освен отсъствието на категорията лице не се отчитат като аргументи експлицитните диференциращи характеристики на инфинитива, отглаголното съществително, причастие и деепричастието (вж. пак там: 11).

Четвърта група думи Павски обособява въз основа на тяхната несклоняемост, неспрегаемост и службата им за съкращаване на речта. Подобно на други свои съвременници той ги квалифицира като *частици на речта*. Те са три типа: *наречие*, *предлог* и *съюз*. Веднага се забелязва присъствието на наречието сред непълнозначните думи, което несъмнено е отстъпление в учението за частите на речта, но този факт още веднъж показва, че в класификацията на Павски определящ е естественият йерархически порядък при възникването на думите. При тези обстоятелства системата придобива следния вид:

- I. Названия на чувствените впечатления и усещания – междуметия.
- II. Названия на понятията:
  - а) местоимение или главно име;
  - б) съществително име;
  - в) прилагателно име;
  - г) числително име.
- III. Названия на мислите:
  - а) глагол в „пълния“ си вид;
  - б) глагол във вид на съществително име (т.е. отглаголно съществително – К. К.) – неопределително наклонение;
  - в) глагол във вид на прилагателно име – причастие;
  - г) глагол във вид на наречие – деепричастие.
- IV. Частици, произлизащи от имена и глаголи и служещи за съкращаване на речта:
  - а) наречие;
  - б) предлог;
  - в) съюз.

(вж. Павски 1842: 12 – 13)

Можем да обобщим, че през първата половина на XIX век руската филологическа наука показва целеносочен изследователски стремеж за обновяване на лексемната таксономия. Основополагащите тези за постигане на целите са различни, съвсем естествено – различ-

ни са и класификационните резултати като брой и състав на частите на речта. За нас най-полезен е евристичният подход на авторите. Изследователските разработки през следващите два века няма да отхвърлят нито един от прилаганите от тримата руски лингвисти класификационни критерии – семантичен (логико-философски), морфологичен и синтактичен. Да, изследваните автори използват приоритетно само един от тях, а днес общоприета теза е, че трите фактора трябва да действат в синхрон. Практиката обаче потвърди и друго – че за да бъде реално работеща една класификационна „процедура“, тя трябва да отвори като примарен само един от посочените три критерия, както се случва на практика в разработките на Востоков, Белински и Павски.

ЛИТЕРАТУРА

- Белински 1837:** Белински, В. Г. *Основания русской грамматики для первоначального обучения, составленные Виссарионом Белинским. Часть первая. Грамматика аналитическая (этимология).* [Belinsky, V. G. *Osnovaniya russkoj grammatiki dlya pervonachal'nogo obucheniya, sostavlennye Vissarionom Belinskim. Chast' pervaya. Grammatika analiticheskaya (etimologiya).*] Москва: В типографии Николая Степанова, 1837.
- Востоков 1831:** Востоков, Ал. Хр. *Русская грамматика.* [Vostokov, Al. Hr. *Russkaya grammatika.*] Санкт-Петербург: в Типографии И. Глазунова, 1831.
- Греч 1827:** Греч, Н. Ив. *Практическая русская грамматика.* [Greech, N. Iv. *Prakticheskaya russkaya grammatika.*] Санкт-Петербург: в Типографии Императорского Санктпетербургского Воспитательного Дома, 1827.
- Лоя 1936:** Лоя, Я. В. Лингвистические взгляды В. Г. Белинского. [Loya, Ya. V. *Lingvisticheskie vzglyady V. G. Belinskogo.*] // *Русский язык в школе*, 1936, № 5, с. 25 – 29. <<https://crecleco.seriot.ch/textes/Loja36.html>> (7.02.2022).
- Павски 1842:** Павский, Г. П. *Филологические наблюдения над составом русского языка. Второе разсуждение.* [Pavskij, G. P. *Filologicheskie nablyudeniya nad sostavom russkogo jazyka. Vtoroe razsuzhdenie.*] Санкт-Петербург: В Типографии Императорской Академии Наукъ, 1842.